

Ursprung und die historischen Beziehungen der Tonstempel vor der bronzezeitlichen Gruppen: Madaröve und Polada se oprește la concluzia că piesele de acest tip din zona culturii Madaröve și Polada B au fost realizate pe baza unor prototipuri mediteraneene. Datându-le între secolele XV—XIII i.e.n. consideră că au fost folosite în timpul expansiunii comerțului miceniano-vest-anatolian în legătură cu importul de chihlimbar. Totodată însă el afirmă că piesele similare din cuprinsul culturii Grla Mare-Cirna ar trebui datate după 1300, așa încât socotește că zona acestei ultime culturi nu era situată pe traseul mai sus amintitei căi comerciale. Dar datarea culturii Grla Mare-Cirna, numai după 1300 i.e.n., adică aproape exclusiv în Ha A, este cu siguranță greșită, cultura respectivă datând sigur înainte de pragul dintre secolele XIV—XIII i.e.n., așa încât concluziile sale trebuie privite cu toată rezerva.

Dintre cele trei comunicări prezentate de cercetătorii români nu vom rezuma aici concluziile aceleia privind *La cronologia dell'Eneolitico rumeno alla luce degli esami C 14* prezentată de Vladimir Dumitrescu, deoarece această comunicare a apărut încă de acum doi ani într-o versiune românească mai amplă (în *Apulum* XII, 1974, p. 23—40), fiind deci cunoscută.

Comunicarea colegului Dinu Marin *Le problème des tombes ocre dans la région orientale de la Roumanie*, tratează probleme legate de unele dintre culturile perioadei de tranziție și de început a epocii bronzului în România (amforele sferice, Cernavoda-Renie, Horodiștea-Foltești). Necropolele plane cu schelete întinse ar putea fi legate de cultura Cernavoda I, dar există și altele, mai noi, cu schelete chircite, corespunzând fazei Cernavoda III. În ceea ce privește complexul Horodiștea-Foltești, sint caracteristice mormintele plane de tip Vihvatın-Visan și Brăilița. Purtătorii mormintelor cu oceru, străine de acest complex, au pătruns pe teritoriul românesc în mai multe etape. Prima este caracterizată de mormintele de tip „iamna” — datînd de la sfîrșitul evoluției complexului Horodiștea-Foltești, iar celelalte se situează spre începutul epocii bronzului.

În sfîrșit comunicarea *La civilisation Glna III à la lumière de nouvelles recherches* a lui Mircea Petrescu-Dimbovița — cu care dealtfel se încheie și volumul — tratează problema atît în funcție de săpăturile anterioare de la Glna, cît și de celelalte cercetări, săpături și studii privind această cultură. În legătură cu originea ei este împărțită părerea generală a cercetătorilor români, potrivit căreia s-a născut pe fond local, de tip Gumelnița, și cu elemente meridionale,

Cernavoda I, și în special orientale — Foltești II (Cernavoda II). Glna III s-ar fi format în Muntenia, de unde s-a răspîndit în sud-estul Transilvaniei (Schneckenberg A) și în sudul Moldovei (Foltești III). Comunicarea fiind redactată înainte de ultimele săpături ale autorului la Foltești, problema legăturilor cu ceea ce s-a numit Foltești II — cultură despre care se știe că autorul o socotește în ultimul timp a nu se mai sprijini pe nici o bază stratigrafică etc., care să o poată separa de Foltești I — va trebui evident reluată. De asemenea (în strînsă legătură cu ea) va fi necesară rediscutarea și a aceluia Foltești III.

Oricît de sumară a fost prezentarea noastră, este clar că volumul recenzat cuprinde multe comunicări de un real interes pentru preocupările cercetătorilor noștri.

Silvia Marinescu-Bîlcu

Peuce IV (1973—1975)

Publicația periodică a Muzeului „Delta Dunării” din orașul Tulcea a ajuns la cel deal IV-lea volum, care poartă subtitlul: *Studii și comunicări de istorie și arheologie*. După cum se observă chiar din *Sumar*-ul așezat la început (p. 3—4), volumul conține un număr de 17 studii ce se înscriu în subtitlul menționat. Lor li se adaugă o comunicare privind istoria literaturii române (nr. 16) și două prezentări de publicații străine (nr. 19 și 20). Primele 14 sînt însoțite și de cite un rezumat în limba franceză sau engleză (nr. 6).

Cuprinsul, orînduit cronologic, începe cu studiul *Silexul de tip „balcanic”* (p. 5—19), semnat de Eugen Comșa. Autorul prezintă așezările neolitice de pe teritoriul țării noastre, în care s-au descoperit unelte de silex „balcanic” (de culoare cafenie de diferite nuanțe), provenind din zăcăminte situate la sud de Dunăre, în Dobrogea, în zona platformei prebalcanice, estul și nordul R.P. Bulgaria. Pe teritoriul Dobrogei zăcămintele cu astfel de silex au fost identificate de-a lungul văii Carasu, la Cernavoda, Medgidia, Dorobanțu, Poarta Albă; apoi la Capul Midia, Topalu, Capidava; Greci, Horia, Cișla ș.a. localități. La nord de Dunăre autorul a găsit bulgări de silex „balcanic” în pietrișurile de la baza malurilor înalte de lângă fostele lacuri Greaca, Suhaia și la Radovanu, jud. Ilfov. Folosit încă din paleolitic, silexul „balcanic” a avut o utilizare din ce în ce mai mare în epoca neolitică, îndeosebi în zona de cîmpie din sudul Olteniei, Munteniei, Moldovei și în toată Dobrogea. O listă cu numele localităților

reprezentând diferite culturi ale epocii neolitice și o hartă susțin această afirmație. S-au identificat și „atelieri” pentru prelucrarea uneltelor de silix. Începând cu epoca bronzului și până la sfârșitul celei de-a doua epoci a fierului, obiectele de silix „balcanic” s-au folosit tot mai rar.

În studiul *Exploatarea miniere în Dobrogea preromană în lumina cercetărilor recente* (p. 21—27), Șt. Olteanu face istoricul celor mai vechi exploatare de pe teritoriul Dobrogei ale cuprului și fierului, mineralele utile de bază. Nu se știe precis dacă încă din epoca neolitică purtătorii culturilor Hamangia și Cernavoda, care foloseau podoabe de cupru, au cunoscut sau nu și tehnologia reducerii acestui minereu existent la suprafață în minele de la Altin Tepe. În schimb, pentru epoca bronzului și a hallstattului timpuriu există dovezi sigure că comunitățile omenești de pe teritoriul Dobrogei valorificau resursele locale pentru obținerea uneltelor și armelor din aliaj de aramă și cositor. Dovadă sînt un tipar de gresie pentru turnat securi de luptă din bronz, descoperit la Cernavoda, și turtele sau lupele de bronz găsite la Gura Dobrogei, Simbăta Nouă, Techirghiol și Poarta Albă. În ceea ce privește metalurgia fierului, este citată descoperirea unor bulgări de zgură de fier la Dervent și Babadag, care presupun existența de cuptoare pentru reducerea minereului de fier în aceste localități în secolele IX—VIII î.e.n. Descoperiri similare din secolul al IV-lea î.e.n. s-au făcut la Histria și Telița. Toate arată rolul activ al vechii societăți dobrogene în valorificarea unor substanțe minerale de primă necesitate.

În *Considerații asupra importului de amfore grecești în nordul Dobrogei* (p. 29—47 și pl. I—XI), V.-H. Baumanu publică un lot de 31 amfore și mănuși de amfore grecești din secolele V—I î.e.n., existente în colecția Muzeului „Delta Dunării” din Tulcea, descoperite în 21 localități din nordul Dobrogei și provenind din centre egeene (Thasos, Rhodos, Chios, Cnidos) și pontice (Heraclea Pontică, Sinope). Pe baza întregului material de același gen, descoperit până acum în nordul Dobrogei, autorul stabilește căile principale de pătrundere a ceramicii și mărfurilor grecești la populația getică din această zonă (cursul Dunării și văile Telița, Taița și Casimcea), precum și intensitatea în secolele V—I a legăturilor cu centrele grecești amintite (tabelele din fig. 2—3). La exemplarele menționate de autor adăugăm un fragment de toartă de amforă rhodiană descoperită la *Dinogetia* (Materiale, 7, 1961, p. 585—586, fig. 3/3) și alte exemplare de la Noviodunum și *Dinogetia* (inedite).

În continuare, același autor prezintă *Considerații istorice în lumina săpăturilor arheologice de la Horia (jud. Tulcea), 1971*

(p. 61—75 + pl. I—VIII și un plan). Cu prilejul săpăturilor determinate de unele lucrări de îmbunătățiri funciare, V.—H. Baumann a descoperit aici ruinele unei impunătoare construcții — o *villa* romană înălțată în secolele II—III în apropierea unui castru al legiunii a V-a Macedonica și distrusă în timpul luptelor cu vizigoții din ultimul sfert al secolului al IV-lea.

Alexandra Ștefan ne face cunoscută o *Inscripție funerară descoperită la Nalbant, jud. Tulcea* (p. 89—96). Apărut în 1961, cu prilejul unor lucrări agricole, un fragment de coloană de calcar, azi în Muzeul din Tulcea, poartă două inscripții funerare în limba greacă, gravate succesiv, la scurt timp una după cealaltă. Prima menționează un nume grecesc (Euphrosynos), iar a doua un nume latin (M. Ulpius Fortunatus), ambele personaje croizate după moarte. Monumentul aparține perioadei lui Septimius Severus. El sporește numărul inscripțiilor de limbă greacă descoperite în interiorul Dobrogei și pe al celor care arată eroizarea defuncțiilor.

Noi descoperiri arheologice și numismatice la Troesmis (p. 97—104, pl. I—IV), comunicate de Costel Chiriac și Octavian Bounegru, sînt rezultatul unor cercetări de suprafață efectuate de cei doi autori în primăvara anului 1973 pe teritoriul celor două cetăți de la Iglia, com. Turcoaia, jud. Tulcea, cu care ocazie au fost găsite mai multe fragmente de cărămizi și țigle romane cu ștampila legiunii a V-a Macedonica, fragmente de vase de sticlă, un fragment de *terracotta* cu reprezentare umană în relief, un opaiț (secolul al VI-lea) și 9 monede de bronz (1 tomitană, 2 romane și 6 bizantine).

Într-un alt articol V.-H. Baumann face interesante *Observații arheologice asupra poziției și cronologiei așezărilor romane din zona de nord a Niculițelului* (p. 109—117, o hartă, un profil și două planșe). Dintre toate atrag atenția în primul rînd patru *villae rusticae* din secolele II—III: una pe valea Kapacliei, alta săpată de autor în anii 1972—1973 în marginea de nord a satului, o a treia la cca 1 km NE de aceasta și a patra în cartierul Gurgoaia din partea de SV a Niculițelului. La acestea credem că cercetările viitoare vor mai adăuga altele, printre care una depistată de noi chiar în incinta de astăzi a mănăstirii Cocoșul, toate așezate în bogata și pitoreasca regiune a Niculițelului, de unde porneau și apeductele care alimentau marea cetate și port *Noviodunum*, situat la circa 10 km distanță spre nord, pe malul drept al Dunării. O primă distrugere a *villae*-lor este atribuită costobocilor (cca 170 e.n.), iar a doua pusă pe seama marii invazii a goților de la mijlocul secolului al III-lea e.n. După aceasta, așezarea romană însăși, care se afla imediat la nord de satul actual, s-a deplasat spre SE, de o parte și de

alta a văii Iancului, pe dreapta căreia s-a descoperit în 1971 și bazilica cu martirium. Aici ca s-a dezvoltat în secolele IV—VI, foarte probabil la adăpostul unui zid de apărare. În partea de nord a satului a fost identificată o necropolă tumulară de incinerare din epoca romanității timpurii, iar la circa 100 m est de bazilica cu martirium a apărut izolat un mormânt de incinerare de la mijlocul secolului al II-lea e.n. Demne de reținut par observațiile autorului în legătură cu marele val de pământ de la Niculițel, ale cărui ultime resturi de la nord de sat au fost nivelate după cercetările și sondele efectuate în 1953 de o parte a colectivului arheologic de la Dinogetia, sub conducerea semnatarului acestor rânduri. Autorul subserie deocamdată la ipoteza originii romane a valului, formulată de V. Pârvan în 1913 și de noi cu 40 de ani mai târziu, sperând să verifice această presupunere „în campaniile viitoare de săpături” (p. 116).

A. Opaș publică *Două reliefuri ale cavalerului trac din nordul Dobrogei* (p. 125—131), ambele în colecțiile Muzeului din Tulcea. Una din cele două plăcuțe fragmentare provine din com. Cerna, iar cealaltă din satul Iazurile, com. Valea Nucarilor, jud. Tulcea. Alte două reliefuri asemănătoare, inedite, sînt semnalate de autor.

Urmează în continuare două articole de numismatică. În primul, intitulat: *Monede romane și bizantine provenite din nordul Dobrogei* (p. 133—173, pl. I—IV), Gh. Poenaru-Bordea și V.-H. Baumann examinează un lot de 234 monede de bronz din Muzeul Tulcea, majoritatea găsite la *Noviodunum*, iar restul în alte localități, cunoscute sau nu, din județul Tulcea. Cele mai vechi și mai numeroase exemplare aparțin familiei lui Constantin cel Mare, iar cele mai noi lui Focas (4 ex.) și Heraclius (1 exemplar). Un prim tablou sintetizează monedele din secolele IV—V, grupate pe opt etape de ani și pe ateliere monetare. Al doilea înfățișează frecvența aceluiași monede, iar al treilea sintetizează situația monedelor bizantine pe împărați și atelierele de proveniență. Articolul se încheie cu unele referiri la situația descoperirilor monetare în restul Dobrogei și cu considerații istorice pe marginea lotului prezentat.

În al doilea articol de numismatică: *Monede bizantine din nordul Dobrogei* (p. 175—197), Al. Popcea publică un lot de 149 monede bizantine existente în vara anului 1972 la mănăstirea Cocoșul, jud. Tulcea, toate, cu excepția unui singur exemplar, găsit la Niculițel, culese de amatori pe malul drept al Dunării, la „Pontonul vechi” — Isaccea, unde se află ruinele marii cetăți și port la Dunăre *Noviodunum*, și vindute fostului stareț al mănăstirii amintite. Catalogul monedelor începe cu Anastasius I (491—518) și continuă

cu Justin I, Justinian I, Justin al II-lea, Mauriciu Tiberiu și Focas (602—610). Din secolele VIII—X se află o singură monedă (de aramă aurită) de la Constantin al VII-lea și Roman al II-lea (945—959). Cele mai numeroase sînt monede anonime din secolele X—XI (Tzimiskes — Vasile al II-lea și Constantin al VIII-lea, pînă la Nichifor al III-lea Botaniates). Lotul se încheie cu 11 exemplare de la Alexios I Comnenul (1081—1118). Remarcăm lipsa monedelor de la Manuel I Comnenul (1143—1180), abundant reprezentate în alte loturi sau tezaure monetare din aceeași localitate.

Pe baza monedelor prezentate autorul face unele observații importante cu caracter istoric, din care reținem frecvența mai mare a schimburilor comerciale între centrele bizantine și litoralul pontic, în comparație cu centrele dunărene, în secolele V—VII, situație care, adăugăm noi, pare că se prezintă invers în secolele X—XII; înviorarea vieții economice sub Justin al II-lea; ipoteza prăbușirii și a cetății *Noviodunum* în fața atacului kutrigurilor din anii 558—559 ș.a. Evident că, pentru concluzii istorice cit mai aproape de adevăr, este nevoie de cunoașterea întregului lot de monede descoperite nu numai la *Noviodunum*, ci în toată Dobrogea și de avut continuu în vedere situația circulației monetare bizantine în ansamblul ei, în perioada respectivă de timp. În lumina acestor considerații credem că trebuie revizuită și reprezentarea grafică cu care încheie articolul (p. 197). Oricum, rezultă încă o dată importanța economică și strategică a marelui centru bizantin de la *Noviodunum*-Isaccea. Păcat că o mare cantitate de monede și alte descoperiri mărunte din acest loc s-au risipit și continuă să se împrăștie la diferiți colecționari particulari, pierzîndu-se uneori fără urmă, înainte de a fi valorificate din punct de vedere istoric.

În articolul ce urmează P. Diaconu prezintă *Date noi privind „Valul mare de pământ” din Dobrogea* (p. 199—209, pl. I—II). Folosind rezultatele unor cercetări de suprafață și a două sonde în teren efectuate în colaborare cu subsemnatul, între 17—22 oct. 1966, pe teritoriul satului Cochirleni, jud. Constanța, către extremitatea dinspre Dunăre a valului mare de pământ, autorul ajunge la concluzia pe care o formulase și mai înainte, că această impunătoare lucrare cu caracter militar a fost construită în a doua jumătate a secolului al IX-lea, împotriva bizantinilor, care ar fi stăpînit nu Dobrogea întreagă, ci numai jumătatea de nord a acestei provincii. Determinat probabil de observația noastră „construirea unor astfel de obstacole împotriva unei puteri navale cum era cea bizantină, . . . , pare de neînțeles” (*Din istoria Dobrogei*, III, p. 116), P. Diaconu își completează ipoteza anterioară

cu următoarele considerații : „Bizantinii, prin ei înșiși, nu puteau reprezenta un pericol atât de mare încât să se construiască împotriva lor un val gigantic ca acela dintre Cetatea Pătului și Constanța. Ei trebuie să fi avut niște aliați cu ajutorul cărora puteau, într-adevăr, amenința — dinspre gurile Dunării — regiunile din nord-estul Bulgariei”. Și, în încheiere : „Dacă se va dovedi că valul mare de pământ datează din a doua jumătate a secolului al IX-lea, atunci se va putea avansa și ipoteza că aliații bizantinilor erau maghiarii stabiliți la această dată în Atelkuzu” (p. 208).

Argumentele noi pe care P. Diaconu își sprijină ipoteza mai veche sînt cîteva fragmente ceramice, care, după cum afirmă însuși D-sa, „nu ne permit o exactă încadrare cronologică”, pînă la „fi datate larg în secolul al IX-lea” (p. 206). Aceleași fragmente ceramice erau atribuite de subsemnatul încă de pe șantier, secolului al X-lea. În plus, în ziua de 20.X.1966, notam în carnetul personal de săpături : „La adîncimea de 1,60 m, în pămînt galben amestecat cu negru, galbenul predominînd, — 2 fragmente ceramice : — unul de sec. X, cu dungi (incizii) orizontale, din umărul unei oale de uz comun, și altul dintr-o amforă romană” (p. 30—31). „Cu o floare nu se face primăvară”, dar, după cum observam mai tîrziu, în *Din istoria Dobrogei*, III, p. 115, „cu prilejul săpăturilor din 1917, C. Schuchhardt a descoperit puține fragmente ceramice romane în castrul mare nr. 4 (= 26 Tocilescu) de la vest de Pallas și mult mai multe cioburi întocmai la fel cu acestea în castrul mic a, situat la circa 540 m spre est de castrul nr. 4”. Și în nota 135 : „Numeroase fragmente ceramice romane la fel cu cele din castrul nr. 4 și din castelul a au fost descoperite și în castrul 3”.

Pornind de la aceste observații, pînă la dovada că fragmentele ceramice amintite se aflau sau nu „în poziție secundară”, am formulat ipoteza că valul mare de pământ „a fost construit în epoca romană (probabil secolele IV—V) și apoi refăcut și refolosit de către bizantini, în timpul împăraților Tzimiskes și Vasile al II-ea Bulgaroctonul”. Și anume : „Într-o primă etapă, poate între anii 972—976, ar fi fost construit valul împreună cu castelele mari, iar la scurt timp după aceea castelele mici dimensiuni... Această a doua etapă... ar putea corespunde în timp anilor de după moartea lui Tzimiskes (976), cînd cea mai mare parte a trupelor imperiale au fost deplasate în Asia Mică și la Constantinopol, pentru a face față unei primejdii mai grave decît cea de la Dunărea de Jos” (DID, III, p. 115). Explicația pare clară și datările nu mi se par deloc „pe cit de oscilante pe atît de contradictorii” (P. Diaconu, *op. cit.*, p. 206, nota 32). Deocamdată, în urma observațiilor lui V.-H. Baumann

(v. mai sus, p. 585), nu este exclusă o situație asemănătoare și pentru valul de pământ de la Niculițel. Precizăm : este vorba numai de ipoteze de lucru, urmînd ca soluțiile definitive să fie aduse de cercetările viitoare.

Cît despre pecenegi, „aliați de nădejde ai bizantinilor în temeiul unui tratat încheiat în anul 971”, fapt care-l determină pe P. Diaconu să nu se mai oprească asupra logicii demonstrației noastre (p. 207), e de ajuns să amintim că același autor admite că în secolele X—XI locuitorii din sîngă Dunării se refugiau din fața pecenegilor în dreapta fluviului, pentru a se pune la adăpostul garnizoanelor bizantine și că, totuși, ceea ce a menținut relațiile pacifice cu pecenegii a fost mai curînd personalitatea de mare strateg a împăratului Vasile al II-lea, dovadă că la scurt timp după moartea sa, nu s-au mai temut să invadeze teritoriul de la sud de Dunăre (P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 38 și 40).

În sfîrșit, e de remarcat că precizarea de ordin tehnic în legătură cu șanțul de la sud de val (p. 209) a fost făcută la timpul său de Gr. Tocilescu (*Fouilles*, p. 156), după cum dealtfel recunoaște însuși P. Diaconu cîteva pagini mai înainte (p. 200 și 204, nota 30).

Noi mărturii istorice rezultate dintr-un sondaj arheologic, (p. 213—224, pl. I—VI) este un alt articol semnat de V.-H. Baumann, în care autorul înfățișează rezultatele săpăturilor efectuate în 1965 pe dealul Tabăra din marginea nord-vestică a orașului Tulcea. Au fost stabilite patru faze principale de locuire : 1) din prima epocă a fierului (secolul al VII-lea î.e.n.); 2) epoca geto-dacică (secolele IV—III î.e.n.); 3) o fortificație romană mai mică (secolele II—IV) și 4) o așezare feudală timpurie (secolele X—XI), care ar fi fost distrusă, ca și Capidava, de întreita invazie a pecenegilor din anul 1036.

Mai departe M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru se ocupă de *Formarea despotatului lui Dobrotici* (p. 233—247). O variantă mai scurtă a aceluiași articol, intitulată *La Seigneurie de Dobrotici, fief de Byzance*, a apărut în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines, Bucarest, 6—12 sept. 1971*, vol. II, 1975, p. 13—20. Se încearcă reconstituirea împrejurărilor în care a luat naștere și s-a dezvoltat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea despotatul cu capitala la Caverna, precizîndu-se că acesta s-a constituit sub suzeranitatea Bizanțului, Dobrotici fiind un despot bizantin, aliat și vasal al împăratului Ioan al V-lea Paleologul. Departe de a fi un simplu aventurier, Dobrotici s-a dovedit un bun șef militar și abil om politic.

Următoarele cinci articole (nr. 14—18) : Tudor Mateescu, *Ciflicurile din Dobrogea în*

secolul al XVIII-lea și al XIX-lea; Gh. Dumitrașcu, *Un document privitor la „Situațiunea județului Tulcea” în anul 1879*; idem, *Opl scrisori către Panait Cerna*; Gligor Stan, *Exploatarea pescuitului și consecințele acesteia asupra muncii și vieții pescarilor din județul Tulcea în perioada 1919–1944* și Gh. I. Ioniță, *Retrospective revoluționare tulcene (secvențe din cronica unor memorabile lupte trecute)* (p. 249–316), depășesc cadrul cronologic al profilului SCIVA, motiv pentru care nu stăruim mai mult asupra lor.

În încheiere, Al. Barnea prezintă cel de-al XIX-lea volum (1972) al *Cursurilor de artă ravennată și bizantină*, care se țin în fiecare primăvară la Ravenna (p. 317–319), iar

P. Diaconu ne face cunoscut cuprinsul primelor trei volume (1969–1972) ale revistei *Byzantina*, care apare anual la Tesalonic (p. 321–324), aflându-se în prezent la al VII-lea volum al său.

Interesant și instructiv prin materialul bogat și variat pe care-l conține, vol. al IV-lea al periodicului tulcean *Peuce* aduce valoroase contribuții pentru o mai bună cunoaștere a trecutului jud. Tulcea și al Dobrogei în general. Volumul se prezintă în condiții grafice bune, cu majoritatea ilustrațiilor pe hirtie cretată. A trag atenția totuși numeroasele greșeli de tipar, care se repetă în mod supărător chiar în titlurile unor articole.

I. Barnea